

Egy elemzés kudarcai – Vadász Géza Janus-könyve

Hosszú idő után jelent meg egy olyan monográfia, amely Janus Pannoniusszal foglalkozik (VADÁSZ Géza, *Janus Pannonius epigrammái. Műelemzések és magyarázatok*, Bp., Argumentum, 1992). Szerzője, Vadász Géza korábban több tanulmányt közölt az Irodalomtörténeti Közleményekben és a Magyar Filozófiai Szemlében. Ezekben Janus verseit az antik auktorok párhuzamos helyeivel összefüggésben értelmezte, gazdag adatkészlet birtokában. Hogy csak egyet említsek ezek közül: a *Búcsú Váradtól* antik háttérét tárgyaló tanulmánya (ItK 1987–1988, 103–110) olyan részletességgel vizsgálja a verset, amilyent Pais Dezső 1910-es, *A szelek versenyéről* szóló tanulmánya óta nem láttunk.

Többéves munkájának összefoglalását olvashatjuk az epigrammákat elemző kötetében, mely hasznos újításokat tartalmaz az „irodalomkedvelők, írók, tanárok, könyvtárosok és latin műveltségű olvasók”, (illetve a pár sorral alább olvasható állítás szerint „mindannyiunk”) számára. A szerző állításait az előszóban megjelölt tág közönség latinul tudó része könnyen össze tudja vetni a versekkel, mert a szerző az epigrammák hivatkozásaiban a V. Kovács Sándor készítette, részben kétnyelvű, sokak számára elérhető Janus-kiadás (a továbbiakban: a V. Kovács-kiadás [*Jani Pannonii opera omnia – Janus Pannonius összes munkái*, kiad. V. KOVÁCS Sándor, Bp., Tankönyvkiadó, 1987]) versszámait adta meg. A kritikai kiadás megjelenéséig fontos volna párhuzamosan közölni egyfelől a hagyományosan forrásként megjelölt, Teleki-Kovácsnay-féle kiadás és a később felfedezett szövegek kiadásainak adatait, másfelől a V. Kovács-kiadásét. A szerző sajnos csak az utóbbit idézi. A legtöbb latin idézet mellé fordítást kap az olvasó.

Számos fontos eredményt említhetünk még. Jól sikerült az az elemzés, amely az itáliaiak által barbárnak tartott Pannonia szülőtte, Janus és Itália viszonyát mutatják be (VADÁSZ, *i. m.*, 33–34, 41, 218–219). Ez a viszony teszi fontossá a költői programban azokat a verseket, amelyek elfogadtatják a kortárs közönséggel Pannoniát. Haszonnal forgatható az a rész is, amely az idősebb kortárs, Beccadelli *Hermaphroditus*át veti össze az ő hatására is létrejött Ursula-versekkel.

A szerző új értelmezési lehetőségeket vet fel, több ponton módosítja a hagyományt, új olvasatokat kínál. Egy esetet emelnénk ki: a Porciáról szóló Janus-epigrammát (TK 1, 114 [ep 107]) idáig a pajzán epigrammák gyűjteményébe sorolta az értelmezői és fordítói hagyomány – a Csorba Győző által fordított pajzán epigramma-gyűjtemény például a következő fordítást tartalmazza: „Porcia, hogy paraszat tettek nyelvére, kezes lett, / s így rebegett: igenis, jó uram, édesapám!” (JANUS Pannonius, *Epigrammata lasciva – Pajzán epigrammák*, szerk., ford., utószó, jegyz. CSORBA Győző, Bp., Helikon, 1986.) Vadász magyarázata világossá teszi, hogy a Caesar győzelme után öngyilkos Cato lányáról van szó, aki követte apját és férjét, és nem valami parázssal bujálkodni kényszerített szerencsétlenről.

A fenti és más fontos részeredmények mellett ugyanakkor sajnos alapvető problémákat látunk a könyvben.

Rögtön a könyv alcíme – műelemzések és magyarázatok – kérdésre készítet: hogyan lehet elkülöníteni a kettőt, mikor elemez, s mikor magyaráz a szerző? Csak tippelni tudunk: a két szó talán kétféle hagyományos feldolgozási módra utal: egyrészt egy tematikusan elrendezett monográfiára vagy tanulmánykötetre, másrészt egy versek, sorok szerint előrehaladó kommentárra. Egyik esetben sem kerülhetők el olyan bevezető részek, amelyekben a szerző áttekinti az epigrammákra vonatkozó eddigi általános megállapításokat, számot ad az ide vonatkozó kutatás eddigi eredményeiről, tisztázza az eddigi álláspontok különbségeit és azonosságait, s megadja saját álláspontját, amelyet a következőkben igazolni fog.

A két lehetőség ezután válhatna szét: a szerző vagy argumentációjának rendelkezne alá a versek csoportosítását, vagy valamely kiadás rendjében versről versre, sorról sorra elemezné őket, és legfeljebb az egyes versek bevezetésében utalna az előszóban megfogalmazott tételekre.

A szerző sajnos nem él semmiféle ilyen módszerrel sem. A V. Kovácskiadás – nagyon is megkérdőjelezhető – sorrendjében közli a verseket, úgy, hogy az elsőként előforduló epigrammához fűzi azokat, amelyeket témájuk vagy forrásuk miatt odakapcsolhatónak ítél. Az elemzések elméleti háttere, konklúziója ezért csak az egyes versekkel kapcsolatos állításokban jelenik meg. Ezek az állítások általában nélkülözik a kontextust és argumentációt, s ezzel megfosztják az olvasót a végiggondolás lehetőségétől. Azt például, hogy Janus Pannonius a „XV. századi verizmus” képviselője, mintegy tíz helyen említi a szerző (VADÁSZ, *i. m.*, 27–28, 39, 65, 71, 90, 141, 155, 157, 176, 194), de egyik helyen sem tárgyalja részletesen ezt a – mint később igazolni próbáljuk, vitatható – terminust. Ez a módszertelenség növeli a tisztázatlanságok, önellentmondások lehetőségét. Az egyik helyen (uo., 179)

megtudjuk: „Janus csak pogány istenképzetekkel rendelkezik”, másutt viszont (uo., 218) kiderül egy versről, hogy bibliai forrása van – a parókát viselő Galeotto leleplezése kapcsán Vadász szerint a korábbi pogány János evangéliumára hivatkozik: a parókán megütköző Janus szavai (iam tango, vix credo tamen – már érintem, mégis alig hiszem) azokra a szavakra utalnak, amelyeket Jézus vált a hitetlen Tamással: Nisi videro in manibus ejus fixuram clavorum, et mittam digitum meum in locum clavorum, et mittam manum meam in latus ejus, non credam... Infer digitum tuum huc, et vide... (János 20, 25, 27. Káldi: hacsak nem látom az ő kezein a szegek nyomát, és ujjamat a szegek helyére nem bocsátom, és kezemet az ő oldalába nem teszem, én nem hiszem... Tedd ide az ujjaidat, és nézd.) A *credo* ige kivételével a két rész között semmi azonosság nincs. A pécsi püspököt aligha tarthatnánk pusztán pogány képzetekkel rendelkező költőnek. Az életműben bizony vannak olyan helyek, amelyek keresztény témájúak, és az antikizálás mellett is óhatatlanul tartalmaznak keresztény „istenképzeteket” – ilyen például *Az Atya- és Fiúisten beszélgetése az emberi nem elpusztításáról, akikhez végül a Boldogságos Szűz könyörög.*

Már az eddigi sorok érvényességét és célját is megkérdőjelezheti, hogy az előszóban megjelölt tág közönségen belül a szerző nem határolja el a korrall foglalkozó kutatók, oktatók, hallgatók, a tudományos intézmények dolgozói csoportját. A mű ezek szerint ismeretterjesztő. A recenzensnek nem lehet feladata kétségbe vonni a szerző megítélését, mindössze fájjalja, hogy – mintegy a játékból kihagyva – csak feltételesen kérheti számon további részek hiányát, olyanokét, amelyek a tudományos tárgyalásmód alapjai, az egyetem első évétől a nagydoktori dolgozatokig: hogy a könyv végén egyáltalán nincs bibliográfia, nincs rövidítésjegyzék, és csak igen következtelen, tisztázatlan rendszerű, nemegyszer fogyatékos hivatkozásokat tartalmaz. (A kötetben egyébként nem akadtam a lektor nevére.)

Az utóbbiakat egy ismeretterjesztő műben éppenséggel másképpen kellett volna közölni. Mit kezdhet az irodalomkedvelő például az olyan hivatkozással, mint Martialissal kapcsolatban a következő: Spectac. 15. (uo., 121)? A Martialis-életműből a hivatkozott *Látványosságok könyve* utoljára Csengery János fordításában jelent meg teljesen, több mint félszázada. (Marcus Valerius MARTIALIS epigrammáinak XIV. könyve a *Látványosságok könyvével*. Ford., bev., jegyz. CSENGERY János, Bp., Supplementum ad M. Valerium Martialem, 1942.)

Lehet, hogy a szerző a pontosság és a visszakereshetőség miatt minden hivatkozást szöveghellyel akar ellátni, még akkor is, ha ezeket a hivatkozásokat nem mindenki ismeri. De akkor nem látunk indokot arra, hogy miért

nem ad meg elegendő információt a szerző például a következő megállapítás után: „Miután Catullus legitimizálta a *cacare* (kakálni) igét a költői nyelvben, a polgárjogot nyert kifejezést a továbbiakban használja még Horatius, Phaedrus és Martialis is” (VADÁSZ, *i. m.*, 36). Az auktorok mellett egyetlen szöveghelyet sem találunk – erre legfeljebb a szemérem lehet a magyarázat. Nincs hivatkozás sem valamilyen monográfiára vagy tanulmányra, sem valamilyen szótárra, például a *Thesaurus Linguae Latinae*-ra vagy Forcellini *Totius Latinitatis Lexiconára*. Pedig az utóbbi két szótár – talán éppen a fenti állítások forrása is – nélkülözhetetlen és bevallott eszköze mindenkinek, aki az ókori és a humanista költészet közötti párhuzamos szöveghelyek után kutat. A *Thesaurus*ban természetesen megtalálható az összes említett auktor (s még az is, hogy a szót már Catullus előtt használják az *Atellana*- és a *mimus*-szerzők). Ha tehát a szerző el akarja zárni az illetelen szöveghelyeket, használhatná például a *Thesaurus*ra történő hivatkozás lehetőségét: a T. L. L. rövidítést és esetleg a sorszámjelölést. Semmiképpen nem volna szabad beérnie egyetlen közvetett hivatkozással, azzal, hogy a 240. oldalon egy Janus-vers vizsgálata során bizonyos szavakról megállapítja: azokat „Janus alkotta, még a *thesaurusok*ban sem található” (uo., 240).

A hivatkozás hiányának másik problémája, hogy – különösen egy ismeretterjesztő mű esetében – a szerző könnyen tűnhet az olvasó szemében olyan memória-zseninek, mint amilyen Janus Pannonius volt. Sőt! Az átlagolvasó ennél is hatalmasabb tudásanyagot sejtethet egy ilyen állítás mögött, hogy „*A discutere* igét csupán a II. századtól használják megvizsgálni, megítélni értelemben”, ha nem tudja, hogy az állítás mögött – feltehetően – a *Thesaurus discutio* szócikkének következő állítása áll: *i. q. perquirere, examinare (inde a saec. II. ex.)* (T. L. L. *discutio* p. 1374. l. 60. [II. B.]).

Maradjunk még a hivatkozásoknál: a forrásokra való hivatkozások módja nem következetes. A 116. oldalon például az Ovidius-hivatkozásban a cím dőlt betűvel és arab számokkal áll (*Fasti*, 4. 23); két sorral lejjebb a Vergilius-hivatkozás álló betűkkel, római énekszámozással (*Aen.* VI. 859.). A rövidítések két fő típusa a már említett *Thesaurus*éval és a Forcellini-lexikonéval azonos. A korrekt eljárás az lett volna, ha a szerző a zavaró sokféleséget – akár a korrektúra átnézése során – megszüntette volna, és a rövidítések feloldásait megadta volna latinul és magyarul (ahogy egy ismeretterjesztő műhöz illik), vagy ha hivatkozott volna az említett két szótár közül a modernebb, részletesebb *Thesaurus* rövidítési módjára (bár így a megfejtők körét a tudományos intézményre korlátozta volna). Ezzel a szerző nagyban emelte volna hivatkozásainak hitelét. Úgy tűnik ugyanis, hogy néhány hivatkozás nem alapul szövegismereten, hanem a szótár közlésének

egyszerű átvétele. A 131. oldalon például a *facundia* szóval kapcsolatban a következő Forcellini-típusú Varro-hivatkozás áll: 6. L. L. 7. Ha megnézzük Varro *De lingua latina* című műve fennmaradt részeinek valamelyik kiadását, megállapíthatjuk, hogy a 6. könyv 7. része bizony elég terjedelmes: nem is véletlen, hogy a kiadások még tovább tagolják bekezdésekre. Szinte lehetetlen, hogy ha a Szerző utánaolvasott volna a résznek, nem jelölte volna meg egyúttal a bekezdés számát (52) is. (A Thesaurusban a hivatkozás eleve a bekezdésre történik, a következőképpen: VARRO ling. 6, 52.)

Problematikusnak tartjuk azt is, hogy a szerző a párhuzamos helyek értékelése, felhasználásuk során egyáltalán nem nem differenciál. Nem különíti el azokat a párhuzamokat, amelyek valamely frazeológiai egység pusztá átvételei, a klasszikus latin nyelv használatának szükségszerű velejárói, valamint azokat, amelyekben az idézés egyben reflexió a hagyományra. Amikor a tüskerenetegbe lépő (incedens) Silvia (TK 1, 147 [ep 100]) esetében a szerző az *Aeneis*ből hoz párhuzamokat, amelyekben Iunóval, illetve Didóval (VERG Aen. 1,46. 1,495.) kapcsolatban olvashatjuk az *incedo* igét: az első esetben Iuno királynőként vonul be az istenek közé, a másik esetben a szintén királynő Dido vonul be a templomba. A recenzens kételkedni kényszerül: itt legfeljebb egyazon ige használatáról van szó, de a jelentésük teljesen más.

A hivatkozásokhoz hasonlóan következetlen, s olykor elfogadhatatlan a nevek helyesírása. Többfajta írásmód keveredik például a „Timaeusz” (VADÁSZ, *i. m.*, 43) cím és a „Theophrasztusz” (uo., 152) név esetén. Két helyen (uo., 65, 114) is előfordul, tehát valószínűleg nem sajtóhiba a (mutatóból kimaradt) „Neubolé” név, a helyes Neobulé helyett. Egymáshoz képest következetlen például a „Szilvia” név fölötti sorban olvasható „Vergilius” (uo., 56), valamint a hibás „Euthlos” alatt két sorral megjelenő „Euathlosz” (uo., 113).

Az ismeretterjesztő cél nem menti fel az szerzőt az alól, hogy valamiképpen hivatkozzék más kutatókra, ha azok eredményei kiegészítik az övét. Számos ismeretterjesztő mű szerzője közli a felhasznált irodalmat a mű végén – egy összefoglalás ettől is lehet hasznos. Vadász Géza viszont csak a szövegben zárójelbe tett, fogyatékos hivatkozásokkal él, ha él. Számos kortárs eredmény ugyanis kimarad a hivatkozások közül. Ezt kell megállapítanunk például azzal az epigrammával kapcsolatban, amelyben Janus kétértelműen azt állítja Gryllusról, verseiben gyakran támadott tanuló társáról, hogy anyja farkasszuka (lupa) volt (p 34. ep 78.). A szerző Ciceróra és Ausoniusra hivatkozva közli azt a poént, amelyet a hivatkozások nélkül ugyan, de már 1964-ben lelőtt Gerézdi Rabán az akadémiai irodalomtörténeti kézikönyv Janus-fejezetében: azt, hogy a szó nemcsak anyafarkast, hanem

utcalányt is jelent. (*A magyar irodalom története, 1*, szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., Akadémiai, 1964, 229.) A fenti eset kiragadott példa: Huszti József, Miklós Pál, Kocziszky Éva, Marianna D. Birnbaum nevét szintén megemlíthetjük. (Az utóbbi három szerző közül Huszti számtalan helyen, az utóbbi két szerző a *Saját lelkéhez* című elégia asztrológiai értelmezésének kapcsán hiányzik – vö. a 102. oldalon található állítást HUSZTI József, *Janus Pannonius asztrológiai álláspontja*, Minerva (1927), 58; Uő, *Janus Pannonius*, Pécs, Janus Pannonius-Társaság, 1931, 215; MIKLÓS Pál, *Janus Pannonius egy verséről (Ad animam suam) = Janus Pannonius [Tanulmányok]*, szerk. KARDOS Tibor és V. KOVÁCS Sándor, Bp., Akadémiai, 1975; KOCZISZKY Éva, *Ad animam suam*, ItK 1981, 192–209. A témáról Kugler Nóra, az ELTE ÁITK hallgatója írt és ismertetett dolgozatot az 1987-es pécsi OTDK konferencián. Dolgozata nincs birtokomban – előadásában a vers asztrológiai megfejtése mellett foglalt állást. Birnbaum neve hiányzik például a 190. oldalon, Janus Martialis-imitációja kapcsán. Vö. BIRNBAUM, Marianna D., *Janus Pannonius: Poet and Politician*, Zagreb, Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti, 1981, 23.) Talán a legtöbbet mellőzött kutató Török László. A könyvben számos eredmény található, amelyet ő néhány évvel korábban már közölt, olyan tanulmányokban, amelyek a szerzőivel olykor egyazon évfolyamban jelentek meg az Irodalomtörténeti Közleményekben. (A 144. oldalon a 251–252. számú epigramma kapcsán a szerző nem mulasztja el a hivatkozást saját tanulmányára, amely az ItK 93. évfolyamában jelent meg, ugyanakkor nem hivatkozik Török László azonos évfolyamban, korábban megjelent cikkére [TÖRÖK, ItK 1989, 417].)

Az „új” eredmények körüljárása világosan bizonyítja, hogy az ilyen inkollegialitás nemcsak általában vet rossz fényt a szerzőre, hanem közvetlen kárral is jár. Az idézendő eset egy aristotelési szó, a *kyminopristés* (köményhasogató), amelyet Janus felhasznál. A kifejezés Török László szerint hapax legómenon, csak Aristotelésnél található meg (TÖRÖK, i. h., 423); Vadász az Aristotelés-helyet szintén közli (VADÁSZ, i. m., 124), de párhuzamként megadja még Aristophanés *Darazsak* (illetve nála: a *Darázs*) című komédiájának, valamint Theokritos egyik idilljének szöveghelyeit is. Nos, a komédia 1358. sorában (és nem az 1348.-ban, ahogy a szerző állítja) a következő szót olvashatjuk: *kyminopristokardamoglyphon* (Arany János fordításában: ká-kán-csomó-haj-szőrszálhasogató). A Theokritos-hely (10,55.) – kataprión to kyminon – szintén nem egyezik a Janus által felhasznált szóval. Ha Vadász Géza nem nézte is meg a hivatkozott helyeket, szöveget üthetett volna a fejébe, hogy a párhuzamos hely korábbi közlője csak egy forrásra hivatkozik. Ennek híján maradt a bizony (ny)esendő hivatkozás.

Olykor viszont a szerző nem habozik egy-egy mellékes, mégis nagyívű állítást úgy közölni, mintha az szakmai közmegegyezésen alapulna. „Janus, akit felvilágosult nézetei miatt – barátjával, Galeottóval együtt – a reformáció előfutárának szokás tekinteni” – olvashatjuk (uo., 162). Ha visszagondolunk egy korábbi tételére, mely szerint Janus csak pogány istenképzetekkel rendelkezik, a ki nem mondott, de valószínűleg el sem gondolt konklúzió erősen elgondolkasztató: a pogány istenképzetek mint a reformáció előfutárai? A paradox tétel igazolása a szerzőre vár. Mindenesetre aligha nem tett volna jót, ha nem általában a szokásra hivatkozott volna, hanem idézte volna forrását, összevetve egy másik, dokumentálhatóan általános hagyománnyal: Huszti József állításaival Janus vallástalanságáról, valamint Bán Imre értékelését arról, hogy mennyire leszűkítve használják fel Janus pápaellenes verseit a protestáns polémiában (*Janus Pannonius [Tanulmányok]...*, i. kiad., 499).

A hivatkozás hiányát tapasztaljuk ott is, ahol az elemzések állításait számítógépes szövegelemzés támogatja meg. Ez mindenképpen üdvözlendő. De sajnos nem tudjuk meg, hogy milyen algoritmussal végezte el az elemzést – csak a tanácsadó, Wittmann Géza nevét ismerjük meg egy köszönetnyilvánításban (VADÁSZ, i. m., 166). A számítógép használata főleg a metrikai elemzések esetén történik: a program generálja az adott Janus-sor más lehetséges metrikai változatait, s ezeket veti össze a szerző Janus megoldásával. Az eredmények néhol egészen meghökkentő lehetőségekről szólnak, például a következő két hendecasyllabus esetében: *O vicine pater, meo nec unquam / Hunc tu consilio modum sequeris* (Ó, szomszéd apa, azt tanácsolom, sohase járj el ily módon). A szerző szerint „a számítógép kiderítette, hogy Janus kénytelen volt tmesist (a szó kettészakítása) alkalmazni a *nec unquam* (sohasem) esetében, mivel a *nunquam* szó felhasználásával a 10 szó nem illeszthető hendecasyllabusba. Ugyanis a *nunquam* kétszótagú, a versformában viszont három szótagra van szükség (uo., 76). A számítógép kiderítette? Akkor a megszemélyesítés mögött olyan szoftver áll, amellyel a világpiacon is előrukkolhatna kitalálója: hiszen a bűvös gép képes felismerni a *nec unquam* szót mint a *nunquam* változatát, felismeri, hogy a két szó különbsége az – oly különbözőképpen alkalmazható – tmesis terminusával írható le, tehát bizonyosan más retorikai eljárásokat is ismernie kell. Sajnos attól tartunk, hogy mindezeket a lehetőségeket egy olyan lénynek köszönhetjük, aki a számítógép lehetőségeit messze meghaladja: Vadász Gézának magának. A számítógépes ellenőrzés az általa kiderítettekhez legfeljebb azzal járulhatott hozzá, hogy igazolta: a háromszótagú *nec unquam*-ot nem helyettesíthetjük a kétszótagú *nunquam*-mal egy kötött szótagszámú metrum-

ban. Ezt a tényt viszont meglehetősen könnyen ellenőrizhetjük a mutatóujj kopogtatásával, hagyományos digitális műszerünkkel is.

Mint már említettük, az elrendezés miatt igen nehéz értékelni a szerző elképzeléseit. Ehhez el kellett végeznünk, amit a szerző elmulasztott: a szét-szórt állításokat egybeszedtük, és tisztázni próbáltuk egymáshoz való viszonyukat. Itt ingoványos talajon járunk: a rendszerezés eredményeit óhatatlanul befolyásolják a rendszerező elvek. Mentségünk, hogy az ingoványba a szerzőt követve tévedtünk, és hogy helyette próbálunk valamiféle rendet rakni.

1. *A szerző költészetfelfogása.* A költői és a nem költői kifejezésmód között a szerző két szempontból végez elhatárolást. Az egyik kritérium az el nem avuló, általános emberi érzés, tapasztalat kifejezése (uo., 32, 120, 121, 127, 128–129, 221). A tétellel – megfoghatatlan volta miatt – akár egyet is érthetnénk, ha a felhozott példák nem ingatnának meg ebben. A felakasztott Ambrosiusról szóló epigrammával (TK 1, 182 [ep 185]) kapcsolatban tett állítás olvastán talán nem egyedül én hőkölttem meg: „Maga az alapgondolat örök emberi érzést fejez ki. Ki nem kívánta már gyűlölt ellenségének, hogy akassza fel magát, és ha megtörtént, így kiáltunk fel: van Isten!”

A költőiség másik kritériuma a magasrendűség, a közönségesség kerülése (VADÁSZ, *i. m.*, 35, 40, 52, 65–66, 121, 187). A kritérium meghökkenítő, ha arra gondolunk, hogy Janus az iskolában három, magasztos, alantas, és közepes stílusnemről olvasott, s mindhármát művelte is, akárcsak kortársai. Nem állíthatjuk tehát Vadásszal, hogy a Janus-kortárs Johannes Aurispa egyik, Ursa vulváját kitárgyaló pajzán epigrammája „földhözragadt” hasonlatai, közönséges, ízléstelennek érzett stílusa miatt nem méltó a költészet rangjára, „még ha disztichonai hibátlanul csendülnek is fel”. Számos kortárs védelmezte ezeket a verseket mint költői alkotásokat – például Janus mestere, Guarinus. Ő a pajzán költészet ellenfeleivel szemben azt a Catullust idézte, aki 16. epigrammájában barátait farba- és szájbakúrással fenyegetve hangoztatja: a kegyes költő maga legyen tiszta életvitelű, a verseket ilyesmire semmi nem kötelezi.

A harmadik kritérium, a *callida junctura*, a szavak ügyes kapcsolása. Ez esetben Janus a tematikus kihágásokra is felmentést kap: amikor egy epigrammájában pénzt kér vissza, bejelentésére „a pénzügyi számadások pontossága, egzakttsága jellemző, és csupán a szavak szellemes elrendezése (a horatiusi *callida junctura*), valamint a hexameteres forma teszi verssé”. Az állítással kapcsolatban felvetődik a kérdés: mit lehet megmagyarázni az ilyen előíró értékeléssel? A szerző vers-fogalmát vagy Janusét?

2. *Janus poétikai vezérelvei*. Az első ilyen elv a harmónia elve (p 37–38. ep 80, ep 85, ep 108.): az „isteni arányok bővületében élő reneszánsz” képviselője, „a harmóniaeszmény híve” küzd a deformis, törpe esztétikai kategóriái ellen. A megállapítást a szerző egy olyan epigrammával kapcsolatban fogalmazza meg, amelyben Janus a törpe Balázs formátlanságán és csúfságán gúnyolódik. A recenzens kételkedni kénytelen: Janusnak számtalan egyéb alkalma volt arra, hogy poétikai fejtegetéseket közöljön, nem valószínű, hogy poétikáját törpetani vizsgálódásaiban dolgozta ki. Másrészt harmónia ide, aránytisztetlet oda, Janus obszcén epigrammaiban gyakran jelenik meg a deformitas és a turpitudó, nem mint a küzdelem, hanem mint a nevetség tárgya. Vadász megállapításából egyébként nem derül ki, hogy a harmónián mit ért: az ábrázolás tárgyának harmonikus benyomását, vagy az ábrázolás nyelvének harmóniáját?

Janus másik fontos poétikai vezérelve a szerző szerint a „reneszánsz valóság-tisztelet, realizmus”, valamint a veritas, az igazság tiszteletét az ókori irodalomból és filozófiából „sugárzó szellemiség hatására szem előtt tartott” verizmus, illetve – ritkábban – a naturalizmus. Az antik poétika mellett gazdaságilag az olasz városokban meginduló tőkefelhalmozás, filozófiailag az epikureizmus alapozza meg. Lényege: a versben az igazságra, a valóságra törekedni. A szerzők ennek érdekében vállalkoznak a kendőzetlenségre, az érzékletességre a szokatlanul drasztikus témák feldolgozásában is.

A magyarázat rendkívül egyszerű. A szerző nem is taglalja részletesen: nem foglalkozik azzal, hogy egy 19. századi terminust használ úgy, hogy korszakokon átívelő jelentést tulajdonít neki; nem magyarázza, vajon miféle közvetítések vezetnek a tőkefelhalmozástól az epikureizmusig és a verizmusig. Nem gondol olyan csekélységekkel, hogy Ferrarában, ahol Janus tanul, már a 13. század közepétől az Este-ház uralkodik, s a tudományok és művészetek mecenatúráját nagyrészt ez az uralkodócsalád látja el. (Lásd első sorban: GUNDERSHEIMER, Werner L., *Ferrara. The style of a Renaissance Despotism*, Princeton, N. J., Princeton Univ. Press, 1973.) Ehelyett a részletes magyarázat helyett az olvasó be kell hogy érje a 19. századi verizmus topikus tételeinek alkalmazásával. Hadd idézzük ide egy verista szerző megállapításait: „...ha visszanyúlunk az első írók példájához, ama derék korok íróihoz, azt látjuk, mindannyian úgy írtak, mint ahogy beszéltek volna. Egyébként is ez következik a századunkat átható igazság, evidencia és pozitívizmus szelleméből. A demokrácia, jobban mondva a polgárság, amely korunk egész haladásának a mívese volt a francia forradalomtól kezdve [és nem korábban! J. L.], most be akar hatolni a művészet szférájába is, és bele akarja árasztani azt az új életet, amelyet az összes többi emberre diszciplínákba és intézmé-

nyekbe bele tudott vinni.” (BETTELLONI, Vittorio, *Levél G. L. Patuzzihoz = A naturalizmus*, bev., kiad. CZINE Mihály, Bp., Gondolat, 1967, 164.)

Egy 19. századi irodalmi irányzat megengedheti magának, hogy történetietlen legyen – egy 20. század végi filológus szerintünk nem. Neki észre kellene vennie néhány jelentékeny különbséget. Elsősorban azt, hogy az ábrázolt világot nyelvileg is közvetlenül visszaadni akaró verizmussal szemben Janusa szövegekből idéző költő: alkotásaiban a régiekre tekint, költészete így vagy úgy az utánozni és felülmúlni kívánt antik költészetre utal. Akárcsak a kortársak: a Quattrocento irodalmi és művészeti dokumentumai szerint a humanisták és a művészek a természet utánzásának programját egészítik a régiektől tanult eszmények szerinti értelmezésé. (Lásd például VASOLI, Cesare, *A humanizmus és a reneszánsz esztétikája*, ford. SZKÁROSI Endre, Bp., Akadémiai, 1983, 129–132. [„A Quattrocento naturalizmusa” című fejezet].) Azután azt, hogy amikor Janusnál „kendőzetlen”, „érzékletes”, „szokatlanul drasztikus” versek jelennek meg, azok nem az érzékekben tapasztalt valóság minél pontosabb utánzásának szándékából erednek. Éppenséggel az ismert minták kiforgatása végett történnek meg. A természeti megfigyelés csúcspontjának nehezen tarthatunk olyan verseket, mint az Ursula vulvájáról, vagy a csupalyuk kéjencről írottak. Éppenséggel a hiperbolicitás jellemző ezekre a versekre, s nem a szenttelen tárgyilagosság.

A szerző nem tárgyal ilyen különbségeket, viszont kimutatja a verisztikus stílust minden szinten, a szövegegységtől egészen a hangokig. A fent említett, Leóra írt Janus-epigramma második sora például „a humanista verizmus szellemében érzékletes hang-effektusokkal festi a természetellenes fajtalankodást: *Parte tamen patitur posteriore Leo*. (Mégis hátsófelét engedi át Leo)”. A Galeottóhoz betegségéről író Janus „véresen verisztikus” leírást ad (VADÁSZ, *i. m.*, 194; TK 1, 139 [ep 370]). A barátnőjéhez írott epigrammájában „a párosodó kutyák lucretiusi képe (IV. 1201) már az elviselhetőség határáig fokozza a szenzuális verizmust” (TK 1, 204 [ep 126], 7–8). A két sor egy hasonlat, amelyben legfeljebb – a szerző után gondolva – a c hangok ötszörös alliterációja bujtogat buja bódulatra. *Consortes utinam Veneris sic vincla catenent, / Haeret ut implicito cum cane nexa canis*.

A verisztikus Janus számára a szerző szerint a költemény keletkezésében meghatározó a közvetlen költői élmény. Ez az álláspont sajnos olyan értelmezésekhez vezet (VADÁSZ, *i. m.*, 38, 63, 178), amelyekben nem határolódik el a párhuzamos helyekre történő hivatkozás és az élményekre történő visszavezetés. A Cressához írt epigrammában (TK 1, 265 [ep 112]) például a Zeust tejével tápláló Amaltheia kecskével összehasonlított, gyereket kecsketejjel tápláló Cressát megszólító vers a szerzőtől a párhuzamok alapján

kap magyarázatot, de a következő kiegészítéssel: „Lehet, hogy egy ferrarai pillanatképet – egy anya kecsketejjel itatta gyermekét – asszociált a görög mitológiával. Jellemző, hogy a leghétköznapibb jelenség is ókori párhuzamra inspirálja az erre mindig kész humanistát.” Az állítás körben forog, a bizonyítandóval bizonyít, és inkább a szerzőről szól: jellemző, hogy egy ókori jelenség is a leghétköznapibb párhuzamra inspirálja az erre mindig kész irodalomtörténészt...

Az érzéki tapasztalatok, a szenzuális megjelenítés filozófiai háttérét Vadász szerint az epikureizmus filozófiája biztosítja, dacára annak, hogy Janus egy epigrammában sem kötelezi el magát kizárólag e filozófia mellett – igen óvatosnak kell tehát lennünk, amikor bizonyítékokat keresünk, illetve mérlegeljük azokat. Fontos az is, hogy ha Janus valamely filozófia tanítását versbe foglalja, leginkább olyan toposzok segítségével teszi ezt, amelyek egyértelműen az adott filozófiából származnak – példaként a *Saját lelkéhez* szóló platonikus verset hozhatnánk. Más esetben explicite utal valamelyik filozófiai iskolára – ilyen például a név szerinti Epikuros-hivatkozás a Galeotto zarándoklatán gúnyolódó epigrammában. Epikuros itt mint az élvetegek iskolájának atyja (pater sectae delicatae) jelenik meg, az én – vitatható – olvasatom szerint úgy, mint a vakbuzgósággal szembeállított másik szélsőség példája. Ez a rész azonban nem a „szenzuális verizmusról” szól, hanem a fájdalomtól való mentesség toposzát mondja fel.

A szerző az epikureizmus Janus szenzuális verizmusát egy Macrobius-hivatkozással támogatja meg. A hivatkozott helyen Macrobius, aki szerint az istenek és a legfelsőbb dolgok méltósága lehetetlenné teszi a nyílt magyarázatot, elítéli az epikureus Kólótés véleményét, amely szerint az istenekre vonatkozó ismereteket nem a koholmányok és a mesék leple alatt kell megmutatni, hanem a pusztaság igazság megmutatásával. Macrobius szerint a bölcsek a burkolt előadásmódban is meglátják az igazat. Miután Janus egy – nem filozofikus, hanem nagyon is pajzán, catullusian farbafúrós – epigrammájában (az epigramma két változatban maradt fenn: TK 1, 189 [ep 72]; 1, 253 [ep 51]) eltréfálkozik a burkolt kifejezésmód lehetőségein, a szerző úgy ítéli: a pusztaság igazság képviselőjeként Janus szükségképpen epikureus.

Lehet-e éppen ez az idézet hivatkozási alap az ítéletre? Eddigi tapasztalataim alapján Janus ilyen bonyolult hivatkozásokkal nem szokott élni. Másfelől a mesék leple az antikvitástól egészen Janus koráig folyamatosan élő, főleg a pogány költészet védelmére felhasznált toposz. Jellemző, hogy tartalmazza az a nevelési könyvecske is, amelyet Janus iskolatársa, mesterének fia, Baptista Guarinus állított össze: az iskolákban a történeti képzés során a tanulók olyan költőket vesznek, „akik csodálatra méltó finomsággal

alkották valóság-hű költött műveiket, és akik a mendemondák leple alatt a mindennapi élet szabályaira hívják fel a figyelmet”. (Eodem ferme tempore poetas omnes ordine percurrent, in quibus verisimilium figmentorum subtilitatem admirabuntur, et ad quotidianae vitae institutionem sub fabulamentis contectam revocabunt. GARIN, Eugenio, *Il pensiero pedagogico dello Umanesimo*, Firenze, Giuntine–Sansoni, 1958, 454. [Az idézet kapcsán Baptista Guarinus Cicero *De natura deorum*-ára hivatkozik.]) Véleményem szerint Janus verse nem valamely filozófia nevében figurázza ki ezt a toposzt, hanem a Carmina Priapea, az obszcén versgyűjtemény szellemében: a kertek nem leplezett, szemérmetlen szerszámú védistenének jegyében keletkezett versek gúnyolják számtalanszor a leplezett megjelenést és beszédmódot (PRIAP. 1, 9, 14, 19).

A szerző szövegelemzéseivel közül egyet hozunk fel példának – úgy gondoljuk, ezen a legtöbb fogyatékoságot illusztrálni lehet.

A tárgyalt epigramma a velencei Marcellusról szól (TK 1, 73 [ep 333]):

De Marcello Veneto
 Hoc mihi Marcellus, sacri quod vatibus aevi,
 Pollio, Maecenas, et Proculeius erant.
 hoc ego Marcello, quod Xerxi Choerilus olim,
 quod tibi nescio quis, perfide Sulla, fuit.
 hoc modicum est, inquis; nihilo tamen esse videtur
 maius, nam nihilo quid minus esse potest?

(Számomra Marcellus az, ami a megszentelt kor költőjé számára Pollio, Maecenas és Proculeius volt. Az vagyok Marcellus számára, ami hajdan Xerxés számára Khoirilosz, ami nem tudom kicsoda volt számomra, álnok Sulla. Csekélység ez, szólsz; a kevésnél mégis többnek látszik – hiszen mi lehet kevesebb a semminél?)

Az epigramma megítélése: „egyetlen jelentékeny sora van (1.), a többi, hogy janusi szóhasználatával éljünk, csekélység (modicum), csupán a semminél látszik többnek: nihilo tamen esse videtur majus [...] A harmadik sorban pedig egy kultúrtörténeti tévedés szerepel, amely szinte egyedülálló a rendkívül tájékozott Janus költészetében. Arról ír, hogy azt a szerepet szeretné játszani Marcello számára, amit Khoirilosz töltött be Xerxés javára. Khoirilosz azonban Nagy Sándor tetteit írta le epikai műveiben, nem Xerxésznek volt udvari költője. Ráadásul ha csupán gyenge költő lett volna, mint Horatius szerint Khoirilosz, aki incultis versibus, azaz csiszolatlan, nevetséges verse-

ket produkált a királyi aranyaként, Marcello valóban rosszul járt volna vele.” A szerző ezután magyar fordításban közöl és kritizál egy hellénisztikus epigrammát (pontosabban: epitaphiumot) Sardanapalos sírjára. Sardanapalos neve, úgy látszik, „mindannyiunk” előtt ismert, ezért nem szükséges még pár sorban sem bemutatni az élvágyáról is híres mitológiai asszír királyt. A sírverset a szerző mindenestre a 4. századi Khoirilosnak tulajdonítja. Ennek kapcsán szöveghely megjelölésével (XIV. 5.9.) idézi a sírfelirat Strabónnál található prózai változatát, valamint szöveghely megjelölése nélkül hivatkozik Cicero és Aristotelés elítélő véleményére a versről. (Az idézett vélemények a Tusculumi beszélgetésekből valók – Aristotelés véleménye Cicero idézetében maradt fenn [CIC. Tusc. 5, 121; a témával foglalkozik még: CIC. fin. 2, 106].)

A szerző talán túl hamar ítélkezett. Utána kellett volna járnia, hogy miért s miként tévedhetett Janus. Ha pedig utánanézett volna Khoirilosnak mondjuk a Pauly–Wissowa szerkesztette ókortudományi enciklopédiában (PAULY–WISSOWA, *Real-encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart, Metzler, 1894), hamar rájöhetett volna, hogy a kérdésben nincs egészen igaza. Az enciklopédia öt Khoirilost említ, köztük egy tragikus és két epikus költőt. (A Khoirilosok miatt éppenséggel nem is kellett volna ezt az enciklopédiát kutatnia. A témánk szempontjából fontos három Khoirilos külön címszóban szerepel a Világirodalmi Lexikonban is.) Az epikus költők közül az első az 5. század végén élt samosi Khoirilos, aki nem volt ugyan udvari költője Xerxésnek, de epikus költeményt írt Xerxés átkeléséről és vereségéről. Eposzában, amelyet a hagyomány többek között a Persika néven ismer, először választ történeti témát, s így olyan hagyomány elején áll, amely Janusig vezet. A második költő a 4. században, Nagy Sándor udvarában élt hízelgő iasosi Khoirilos. Azt a kérdést, hogy melyiküknek tulajdoníthatjuk az epigrammát, koronként máshogy döntötte el a kritika: Weisbach, a Pauly *Sardanapal* szócikkének írója mindkettejüktől elvitatja (*Real-encyclopädie...*, Sardanapal szócikk, 12. §, i. kiad., 2445).

A Janusnál megjelenő Khoirilos Xerxésről ír, és silány költő. A szerző felvethette volna a lehetőségét annak, hogy Janus összekeveri a két Khoirilost. Aztán Strabón művét is alaposabban átnézhette volna; megtudhatta volna, akár a magyar Strabón-fordítás névmutatójából, hogy Khoirilos névével Janus Strabónnál nemcsak az általa idézett részben találkozott, hanem még egy helyen is (STRAB. 7, 3, 9. C 303), ahol Strabón a szkítákkal kapcsolatban közvetve idéz egy részt az 5. századi Khoirilostól, aki „a Dareios-féle hajóhídon való átkelés kapcsán mondotta: Pásztornépek a skytharokon szákák, a hazájuk Ázsia búzavidéke ugyan, de a jogra vigyázó / Pásztorapák

maradéki. (A magyar fordítás adatai: STRABÓN, *Geographika*, ford. FÖLDY József, előszó BALÁZS János, Bp., Gondolat, 1977.) Felidézhetette volna: Janus mestere, Guarinus éppen akkortájt fordította, olvastatta és kommentálta Strabónt, amikor Janus Ferrarában tanult – amint ezt a tanítványnak a mesterhez írott panegyricusából tudjuk. (Erről lásd például a Guarinus-panegyricus 731–749. sorait.) Örömmel tapasztalhatta volna, hogy az előbb idézett Strabón éppen a szkítákkal foglalkozik – ebből is arra gondolhatott volna, hogy Janus szeme nem siklott át fölötte. Feltételezhetette volna, hogy más források, például Hérodotos alapján Guarinus kommentárja kiigazította volna Strabónt: nem Dareiosról, hanem Xerxésről van szó. Az epigramma lehetséges olvasatát úgy adhatta volna meg: Janus a *captatio benevolentiae* fogásaival feldicséri Marcellust, akit a nagy antik költészetpártolókhoz hasonlít, önmagát viszont kicsinyíti azzal, hogy tehetségtelen, névtelen költők mellé helyezi. A szerzőt természetesen nem követhettük valamennyi meg nem tett útján, de állítjuk, hogy az ilyen típusú utánajárással még ennél is többre juthatott volna. Ehelyett prekoncepciókhoz keresünk adatokat, néhol hivatkozás nélkül, a széles közönség előtt ismeretlen neveket meg nem magyarázva, néhol kézikönyveket is figyelmen kívül hagyva.

Sajnos, ez a módszertelenség és a méltánytalanság egy olyan műhöz vezetett, amely nem méltó nemhogy a Janus-kutatáshoz, de magához a szerzőhöz sem, ha korábbi munkáit tekintjük. Attól tartok, hogy a könyv inkább néhány bírálóra, mint sok olvasóra talál.

JANKOVITS LÁSZLÓ

Bori Imre: *Prózatörténeti tanulmányok*

Irodalmi múltunk nem holt hagyaték, de jelenünkbe áthajló, jelenünkig ható hagyomány. Mélyen rejtező avagy feledésbe merült értékeinek feltárása, felszínre hozatala s föléléstése avatott kezekre vár. Olyan szellemiségű kutatókra, mint Bori Imre. Kezében a múlt újjáalakul, a méltatlanul porladozó művészi értékek újra elevenekké lesznek.

Egy vele folytatott beszélgetés alkalmával – pályaindulására, a hatvanas évekre visszatekintve – irodalomtörténeti alkatát mint „a valóságos irodalmi folyamatok leírásá”-nak „elkötelezettjé”-t határozta meg: „úgy tartom, hogy ami a magyar irodalom múltjában megtörtént, azt meg kell írni. [...] Én nem szeretnék egyetlen vonulatot sem kiiktatni a magyar irodalomból,

de meg szeretném keresni mindegyiknek a helyét, felmérni nagyságát és a jelentőségét. Ez azért fontos, mert torzítottan élnek a köztudatban bizonyosfajta törekvések, jelenségek, ilyen vagy olyan, és főképpen politikai vagy történelmi okok miatt előtérbe kerültek, és az értéküknek nem megfelelő nagyságban vannak szem előtt.” (BORI Imre, *Válaszok Gartner Éva kérdéseire*, It 1986.) Tiszteletre intő e következetesen vállalt attitűd. Mert az újvidéki irodalmár kezdettől fogva a hivatalos magyarországi irodalomtörténet-írásnak ellentmondva ítélte meg a magyar irodalom fejlődés-, azaz hangsúlyozottan alakulástörténetét. (Erőteljes mozdulattal elutasított minden evolucionista koncepciót.) A sematizmus korának rögeszméitől eltérően vélekedett az értékhangsúlyok megoszlásáról. A műalkotást, az irodalmi szöveget pedig a maga esztétikai mivoltában állította vissza az őt megillető kitüntetett pozícióra. Szellemi alapállása az országhatárokon túl is befolyást gyakorló volt, hozzájárulván a hatvanas évek irodalomszemléleti horizontjának átminősüléséhez.

Bori Imre ma is, soha nem fáradón kezdeményez párbeszédet, sőt bocsátkozik vitába, amint éber figyelme, gondolatjárása hozzánemértésről árulkodó vagy idejétmúlt, szüklátókörű nézetekbe ütközik. Termékenyítő máskéntgondolkodása, polemikus szenvedélye a megcsontosodott közhelyek, a berögzült tévhitek elutasítására serkent, másrészt a jelenségek újraértékelésére indít. Több mint negyedszáz tanulmánygyűjteményével, monográfiájával, továbbá műkritikusi alkotótevékenységével is a másként-látásra tanít, az eredeti, önálló tájékozódás igényére ösztönöz. A magam másságának kialakítására és a másik más-mivoltának a tiszteletére, elismerésére int. Ezért gazdagon áramló fejtegetéseit sem elsősorban saját nézeteit alátámasztandó szakítja meg hosszú szépirodalmi idézetekkel, hanem az olvasó, a máskéntgondolkodó iránti tisztelet gesztusaként. Mintegy helyt adva az eltérő olvasatnak, szövegértelmezésnek, a befogadói másság artikulálódásának. Egyik könyve utószavában írottakkal összhangban: mint irodalomkutató „az irodalomtörténeti-esztétikai tapasztalatokat nem kívánja előlegezni”, „hanem olvasóival együtt, a begyűjtött és interpretált felismerésekből akarja leszűrni a következtetéseket”.

Bori szövegek központú irodalom-megközelítésre, ugyanakkor összefüggésekben való gondolkodásra tanít. Az éppen elemzett, értelmezett műre, opusra vetülő szociológiai, eszme- s ízléstörténeti, esztétikai megvilágítás messzelátását élesíti. Átfogó, egyetemes távlatú nézőpontjából már annak idején (az Ady, Móricz, József Attila nevével, életművével visszaélő torz ideológiákkal konfrontálódva) is a magyar irodalom európai értékvonallát kereste. Érdeklődése lankadatlanul a formabontó s -megújító, „modern” tö-

rekvésekre összpontosul, hogy helyük, szerepkörük feltérképezése által az irodalom, a művészetek, az emberi gondolkodás egészébe bepillantást nyerjünk.

Az irodalomtörténész korábbi munkáiból összeállított *Prózatörténeti tanulmányok* című új kötete a magyar epika alakulástörténetének egyféle hosszmetSZete. Mi sem természetesebb, mint hogy az interpretált művek s opusok élére az *Álmok álmodója* kerüljön, hiszen e regény az újszerű, szimbolista tendenciák első megnyilatkozása a magyar nagyepikában. Ugyanakkor Asbóth alkotása az „új tartalom és az új formák iránti láz”-t, a prózaforma válságának tünetét is magában hordozza. Könyve záró tanulmányául pedig a Déry-kisregények közlésmódjáról, stílusmegoldásairól készített „mikrometszetek”-et választja a szerző. E helyütt megfogalmazott hozzáállásmódja a *Prózatörténeti tanulmányok* érték meghatározóinak súlypontja: „olvasás közben” [...] „nemcsak az íróra jellemző mit kérdésére keressük a feleletet, hanem írónk hogyan-jára is”.

Az így meghúzott íven belül olvasható a Jókai utolsó évtizedeinek (1870/75–1904) újraértékeléséért – regényeinek elfogulatlan szemmel való újraolvasásáért – fellebbező tanulmány. Bori egy kora – nem csupán a magyar, de az európai „fin de siècle” – társadalmi életének értékátrendeződéseire is érzékeny író mutat be: „művészetében a világ még feudális vonásokat mutat, ha szociológiai metszetét nézzük, de megnyilatkozásai, az életben észlelhető tünetei immár polgáriak – a francia belle époque tünetei, ízlésben, szokásokban, erkölcsökben egyaránt.” Justh művészregényét sem esztétikai értéke emeli kivételes pozícióra a magyar próza alakulástörténetén belül. Mint a naturalizmus s az impresszionizmus „stílus”-regénye, mint az 1880-as évekkel kezdődő (de csak Adyék művészeti forradalmában kiteljesedő) látás- és kifejezésmódbeli változások dokumentuma egyedi. A két Cholnokyval foglalkozó tudományos munka tárja elénk, habár az *Alerionmadár vére* és a *Tammuz* című kötetek szerzője, Cholnoky Viktor még ragaszkodott az anekdotahagyományhoz, ám létlátása az újszerű, „modern” művészség vonásait kölcsönzi novelláinak. Látszat és valóság kollízióját tapasztalva, az álom- s a vágyvilág, illetőleg az élet, a realitás egybeoldóját – a csodát, a fantasztikumot – már nem XIX. századi nézőpontból, hanem „modern” módon fogta fel. Ami Mikszáth prózájában (*Beszterce ostroma*) a „fantasztikum realitása”-ként mutatkozik meg, az Cholnoky Viktornál a „realitás fantasztikumá”-vá lényegül át. Az abszurdumot evilágiként, mindennapjaink zárványaként rögzíti. Ugyancsak látszat- és valóság-szféra kettős koordináta-rendszere vetül elénk a másik Cholnoky, László epikumában – az álom-, káprázat- s látomásmotívumok „mélyvizében” – sajátos „pre-

szürrealizmus"-ában. A kor e diszharmóniáját véli Bori Imre ottrejlőnek Móricz szerelemfölfogásában, mely rokon „a szecesszióban virágba szökkent szexuálpatólogiával”. Művészetét ez avatja „modern”-né a naturalizmus külsődleges jegyeivel szemben. (Ilyen föltevésből kiindulva tekinti az irodalomtörténész jelentékenyebbnek a *Csipkés Komárominé* című elbeszélést, mint a *Hét krajcárt*.) Török Gyula nagyprózai opusát – *A porban* – boncolgatva, valamint *A zöldköves gyűrű* című alkotását illetően a ciklussá növelt magyar családregegy realizálatlan lehetőségét konstatálja. Az utóbbi művet, megjelenítésmódját, sajátos köztessége egyedíti. *A zöldköves gyűrű*től már idegen a fordulatos cselekményvezetés, viszont a hősök tudatállapotának közvetlen megérezkítése helyett még csak viselkedés- és sorsanalízist nyújt. Ugyanakkor az élethelyzetek, alaphangulatok festői visszaadásában az irodalomtudós az átmenetiség előjeleit ismeri föl.

A *Prózamozaikok* fejezetcím alá összeválogatott, majd egyéjlesztett rövidebb tanulmányok (afféle tanulmány-forgácsok) Bori Imre irodalomtörténeti alkatát is közelünkbe hozzák. Helyet kap itt a – kedvelt – Krúdy próza-„effektusai”-val foglalkozó tudományos elemzés. *Műfaja: a vallomás* (A céda és a szűz ürügyén) című írásában pedig a szerző nem csupán a szövegvariánsok egybevetéséből eredő tanulságokat osztja meg a befogadóval, hanem az olvasás felszabadító öröme is ráébreszt. A kutatás, a tudományos felfedezés s a szövegekkel való foglalatosság intellektuális élményeivel is megajándékozza a vele együttgondolkodót. Az a momentum, hogy Csáth rövidprózájára, valamint Füst Milán *Adventjére* két-két munkájában, tehát, különböző nézőpontokból világít rá egyazon könyvben, teszi megnyerővé és példaadóvá tudósi magatartását: az újragondolás és a másként-értelmezés iránt megnyilvánuló toleranciáját hitelesíti.

A *Prózatörténeti tanulmányok* valamennyi írása az irodalom és a szerző horizontjának permanens nyitottságát és megújulását tanúsítja. (Forum Könyvkiadó, Újvidék–Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993)

POZSVAI GYÖRGYI

Vasy Géza: *Nagy László-tanulmányok*

Nem egy irodalomtörténész jegyezte meg évtizeddel, évtizedekkel ezelőtt, hogy Nagy László költészetéről már monográfiáknak kellett volna születnie. Ez a költői érték nagyságát megalapozottan tükröző igény mindmáig csupán

részlegesen valósult meg. A számos tanulmány, cikk, „vitairat” mellett nagyon kevés a róla szóló, költészetét rangjának megfelelően elemző, csupán az ő munkásságát központba állító könyv. Jószerével csak Tüskés Tibor munkája (1983) és Dobóné Berencsi Margit Nagy László-versértelmezései (1989) említhetők, majd Görömbei András nagymonográfiája (*Nagy László költészete*, 1992). Tüskés jobbára az életrajzi háttér, a korviszonyok felől közelít, s inkább az élethez, annak egyes pályaszakaszaihoz, mint az életmű mélyvilágához; Dobóné tizenkét verselemzése pedig oktatási segédanyagként – nem a líratörténet perspektívájában – hordozza értékeit.

A Nagy László-életművet annak fejlődésében, poétikai, világképformálódási kronológiájában a teljesség igényével átfogó szándékú munka csupán Görömbei András tollán született. Olyan minőségben, amely – szintetizáló erejénél fogva is – háttérbe szorította az eddigi – ha mégoly kiváló – részérdekű Nagy László-vizsgálódásokat. Szorosan műközelben haladva, szigorú igényességgel az első Nagy Lászlóról szóló „teljes irodalomtörténeti képet” (Greza Ferenc) készítette el. A Nagy Lászlóról a kezdetektől a kilencvenes évek elejéig született igényesebb írások tanulságait is egybefogva olyan szuverén pályaképet alkotott, amely mintha egymagában pótolni akarná az irodalomtörténet-írás elmaradt Nagy László-könyveinek adósságait. A nagyszabású vállalkozás ellenére sem mondható el, hogy munkája végérvényesen és a végsőig kimeríti a tárgyat. Annál inkább bizonyos az, hogy Görömbei András monográfiája után Nagy Lászlóról könyvet írni csak úgy érdemes, ha szerzője az övéhez képest új szempontokat, más közelítési módust alkalmaz.

Vasy Géza könyve jórészt megfelel ezeknek az igényeknek. Különösen műelemzéseiben, műfaji közelítéseiben, a pálya utolsó szakaszának értelmezésében s a Nagy László-vers strukturáltságának leírásában mutat föl olyan értékeket, amelyek a Görömbei Andrásétól eltérő – azt kiegészítő vagy azzal polemizáló – módszer vázát rajzolják föl. Jobbára csak vázát, bizonyítékait és ígéretét, hiszen az alkalmazott módszer: korábbi tanulmányok egybefűzése, csak ilyen rendszer körvonalazására alkalmas, s nem a szintetikus kifejtésre. Az már az új koncepció egységes kidolgozását igényelné.

A gyűjteményes kötet a tematika, a „műfaj”, a megírási fok és az elemzői attitűd (hol az irodalomtörténész, hol a kritikus, hol az irodalom népszerűsítője szól) tekintetében is heterogén jellegű. Vasy Géza közelítésének új vagy újszerű elemei diaszporikusan helyezkednek el a könyv négy nagyobb, nem azonos elemzői szándékkal megírt tematikai csoportjában: a motívumbeli, világképi, költői szemléleti kérdéseket érintő tanulmányok, a műelemzések, a pályaszakasz- vagy pályakép-vázlatok, s a Nagy Lászlóról szóló

könyvek kritikái (Tüskés, Görömbei műveiről) közegében. A hetvenes évek elejétől született tíz írás így az eddigi eredmények számbavétele és az előkészületek körvonalazása egy zárt kompozíciós rendszerű, tágabb lélegzetű, új Nagy László-monográfia reményében.

Egyik nagy erénye a könyvnek, hogy a Nagy László-életművet a XIX. és a XX. századi magyar líratörténet egészének tágabb folyama felől nézi. S a történetiség csak egyik szempont. A szerző figyelme az átfogóbb irodalomtörténeti mozgásoktól a filozófiai összefüggésekig, a művek metaforikus rendszeréig, mélyebb stilsztikumáig, sőt a legapróbb összetevők: a lexémák, morfémák, az egyes hangelemek funkcionális szerepének észrevételéig, a nagyobb egész irányából néző analíziséig terjed.

Új meglátásai közül kiemelendők a költő utolsó pályaszakaszának kettős-ségéről, ambivalenciájáról, a költő képeinek „nemzeti” jellegéről szóló, s életművének az Ady- és a József Attila-hagyományhoz, s tágabban a romantikától ívelő „mégis-morálhoz” kötődését kifejtő gondolatok. Nemcsak e könyv legjobb értékeinek, hanem a Nagy László-kutatás maradandó műelemzéseinek is tartom *Az Országház kapujában*, 1946 és a *József Attila!* című versekről szóló írásokat. (Hasonlóan értékesek, csak sajnos kifejtetlenül maradnak a *Föltámadt piros csizmáról* szóló gondolatok.) Különösen ezekben mutatkozik meg mértékadóan Vasy Géza Nagy Lászlóhoz közelítő irodalomtörténeteszi elve, amely szerint a költő műveit az adott kor, a magyar és egyetemes történelem és az archaikus-keresztény mítosz rétegeit egymásba ötvöző, nagyfokú sűrítettséget létrehozó, polifon kompozícióknak tekinti. Elemzései tiszta logikával fejtik ki, hogy a konkrét élmény mint töltődik föl a történelem allúziós motívumaival s a mítoszi stigmák tartalmaival, s mint válik jelképpé. A Nagy László-művekben meglátott történeti és mítoszi mélység és a jelképvé sűrítő erő nyelvi-motivikai szálainak fölfejtése a Vasy-metódus legfőbb erénye. Ahogy *Az Országház kapujában*, 1946 felszíni struktúrája: Veres Péter és felesége s az egykori népgyűlés kontúrjainak elemei mögött érzékeli például a bibliai Péter pünkösdi beszédét, „az emberpárt”, majd archaikus áldozati rítusok emlékét, valamint a mű gondolati szféráiban Kölcsey *Himnusz*ának bölcséleti örökségét, Vörösmarty *Országház*ának aktuális reflex-töredékeit, együtt Madách egyiptomi színének por-motívumával s Adynak *Az Idő rostájában* hánykódó magyarságképével – nagy műelemző érzékenységre s filológiai alaposságra vall. A *József Attila!* elemzése ennél is gazdagabb. A szerző itt a történeti és mítoszi összetevők kibontása mellett új poétikai kategóriák bevezetésére is kísérletet tesz. Az ars poetica érvényű szólító versnek és emberiségkölteménynek nevezett mű struktúrájában a himnusz, az óda, a szakrális és népi imák, a ráolvasások hatásrendszerét

látja meg, s miközben eljut a Nagy László-i költészet grammatikájának archaikus rétegeihez, a Nagy László-archaikum képi, létszemléleti lényegének is közvetlen közelébe ér. Értelmezésében az istenkép, a Megváltó helyére kerül József Attila alakja, a „művész” személyiségére mintázódik rá „a szent, a mártír, a vértanú, a Megváltó képe”, s a költő mintegy tőle várja, „hogyan töltsen be a szakrális szentek feladatkörét, hogy támadjon fel és segítsen”. Így viszont mind a megidéző, mind a megidézett, mind a megidézés folyamata mágikus-mitikus jellegűvé válik, s József Attila nem is igazán szakrális, hanem kultúrhéroszi, demiurgoszi szerepbe lényegül; a költői én mediátori, a mű pedig kozmoszképző funkciót kap; s e szituációba áramlik be a jelen kora és a történelem, amelyek konklúziójaként a vers létszemléletében „József Attila sorsa az ember sorsaként jelenik meg”.

Az egzakt igényű irodalomtörténeti és a népszerűsítő-publicisztikai szempont keveredése a könyvben – olykor egyetlen tanulmányon belül is – zavaró, az utóbbi jelenléte helyenként gondolati lazaságokat vagy éppen túlmagyarázást eredményez. Vasy Géának esélye van egy új Nagy László-monográfia megírására, s abban majd bizonyára ügyelni fog a kifejtés egyneműségére.

(A Magyar Irodalomtörténeti Társaság Kiskönyvtára, 9. 1994)

JÁNOSI ZOLTÁN